

คุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิต

พระครูสิริรัตนานันดร,รศ.ดร.
อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “คุณค่าทางจริยธรรมของเทพต่อการพัฒนาชีวิต” นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานะและบทบาทในธรรมชาติและพระพุทธรศาสนา และศึกษาคุณค่าจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิต เป็นวิธีค้นคว้าเชิงเอกสาร ใช้พระไตรปิฎกเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิ

ผลการวิจัยพบว่า เทพมี ๓ จำพวก คืออุบัติเทพ สมมติเทพ และวิสุทธิเทพ เทพจำพวกอุบัติเทพมีสถานะความมีอยู่ตามภพ/ภูมิ ตามอายุ ตามการเกิด/ตาย ตามชีวิต/กำเนิด ตามอาหาร ตามความสัมพันธ์กับมนุษย์ เทพจัดเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่มที่มีบทบาทต่อธรรมชาติและพระพุทธรศาสนา กลุ่มที่มีบทบาทของเทพในสวรรค์และกลุ่มที่มีจริยธรรมต่อพระพุทธรศาสนาและธรรมชาติ เทพมีอาณาจักรสถิตคือเทวโลก เป็นชาวสวรรค์ เทพในชั้นจตุมหาราช มีบทบาทต่อธรรมชาติ เช่นป่า น้ำ อากาศ เป็นต้น เทพมีส่วนสำคัญในพระพุทธรศาสนา พระพุทธรเจ้าถือเป็นพุทธรกิจหนึ่งใน ๕ คือเวลาเที่ยงคืนจะทำหน้าที่แก้ปัญหาให้แก่เทพ เทพมีส่วนสำคัญให้เกิดมงคลสูตร นอกจากนี้ เทพมีบทบาทต่อพระพุทธรศาสนาในฐานะเป็นต้นบัญญัติหลายข้อ เช่นอาบัติปาจิตตีย์ข้อที่ห้ามพระภิกษุพรากของเขี้ยว บทบาทของเทพที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ภายหลังจากที่พระพุทธรเจ้าแสดงปฐมเทศนาจบลง เทพชุมนุมในหมื่นโลกธาตุดุพาทันแซ่ช่องสรรเสริญตั้งกีกก้องไปทั่วโลกธาตุ แสดงให้เห็นว่าปกติของเทพจะใคร่ในธรรมและจริยธรรมของเทพมีคุณค่าในการเป็นแหล่งจริยธรรมจากพระพุทธรศาสนาต่อธรรมชาติ โดยเทพแห่งป่าจะปฏิบัติในรุกขธรรม เทพแห่งนภากาศ จะจัดราหูในฐานะศัตรูด้วยอ้างถึงพระพุทธรคุณ เทพแห่งข้าว จะดูแลพืชพันธุ์ธัญญาหารแก่มนุษย์ เทพแห่งน้ำจะรักษาน้ำเลี้ยงมนุษย์และพืช เทพแห่งฝน จะให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เทพจะสอนจริยธรรมให้แก่มนุษย์และมนุษย์จะอยู่ร่วมกับเทพด้วยการทำบุญ ทำทาน ทำดี ทำพิธี ไหว้ดี พลีถูกและปฏิบัติในจริยธรรม

ธรรมให้เกิดเป็นเทพที่สำคัญ คือ (๑) บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล บุญที่สำเร็จด้วยการภาวนา (๒) บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ การทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ การทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี การทำบุญด้วยการเจริญภาวนาคือฝึกรวมจิตใจ การทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม การทำบุญด้วยการชวนชวายเป็นใช้ การทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น การทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น การทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ การทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ การทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง ลัมปทา ๕ ประการ คือ การถึงพร้อมด้วยศีล การถึงพร้อมด้วยฉันทะ การถึงพร้อมด้วยตน (จิตสมบุรณ์) การถึงพร้อมด้วยทิวา และ การถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท (๓) เทวธรรม ๒ คือ ทิธีและโอตตปปะ (๔) วัตรบพ ๗ ประการ คือ การเลี้ยงมารดา และบิดา การประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ การพูดจาแต่คำอ่อนหวาน การไม่พูดคำส่อเสียด การมีใจปราศจากความตระหนี่ การพูดแต่คำสัตย์ และการไม่โกรธ

เทพจะสร้างคุณค่าทางจริยธรรมแก่สังคม จริยธรรมของเทพ เป็นจริยธรรมเพื่อพัฒนาชีวิต เอื้ออาทรต่อกัน เกิดสันติภาพต่อสังคมและธรรมชาติ มีคุณค่าต่อความรู้ ต่อการเป็นแหล่งจริยธรรม ต่อการเจริญอนุสติ ต่อการเป็นมิตรกับป่า ต่อการสะเดาะเคราะห์ ต่อการบนบานต่อความสุข คุณค่าเหล่านี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่งแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะเป็นหลักที่ช่วยเสริมสร้างกำลังใจ ให้ความหวัง ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เกิดในสวรรค์ พันทุกขในที่สุด

คำสำคัญ : คุณค่า, จริยธรรม, เทพ, การพัฒนาชีวิต

ABSTRACT

This research on “The Ethical Value of Gods Effecting to the Development of Life in Thai Society” is of the following objectives; to study the status and roles of gods (deva) in nature and Buddhism, to study its ethical value to the development of life in Thai society. It is the document research in Tepidaka as the primary source.

It was found that there are three kinds of gods, namely:- gods by rebirth, gods by purification, gods by convention. The gods by rebirth have status, existence, according to sphere/heaven, according to age, according to birth/death, according to life/rebirth, according to food, according to relation with a human. The gods are grouped in three kinds, namely;- the kinds of roles in gods for Buddhism and nature. The kinds of rituals concerning with gods. The kinds of gods in heaven and the status and roles of gods for nature and Buddhism. The gods who produce the ethical values to human concluding monks and Buddhists. the gods is the important point of Buddhism. The Buddha regards the Buddha's one of routines in five ones, it is the reply of question for Deva at time in noon night. The highest blessing arises by gods. Besides, the gods' roles in Buddhism as they are resource of the first regulation of titles. such as Pacitti prohibits monks in cutting grasses. Other roles of the gods are pleasure in the ending of the first sermon of the Buddha loudly in ten earth. It is well shown that the gods intend to Dhamma. The morals of gods are regarded as high value for ethical resource to Buddhism and nature.

The morals of gods as Dhamma for being deva:- 1. Three bases of meritorious action (Puññakiriyāwatthu);- meritorious action consisting in giving or generosity, meritorious action consisting in observing the precepts or moral behavior, meritorious action consisting in mental development. 2. Ten bases of meritorious action (Puññakiriyāwatthu);- merit acquired by giving, moral behavior, by mental development, by reverence, by rendering services, by sharing out merit, by rejoicing in others' merit, by listening to the Doctrine or right teaching, by teaching the Doctrine or showing truth, by straightening one's views or forming correct views. 3. Five Achievement (Sampadā) ;- to be endowed with morality, to be endowed with will, to be endowed with view, to be endowed with carefulness. 4. Two titles in ethics of gods (Devadhamma);- moral shame, moral fear. 5. the

seven principles for practice of gods (Wattapada);- to taking care our parents, suitable practice to elders, only sweet speech, not tale-bearing speech, not be miserly, only true speech and not be angry.

The morality of gods develops their lives, caring to each others, arised peace in society and nature. In which the god of forest follows rukkhadhamma, the gods of sky delete the lunar eclipse by speech in the Buddha's virtues, the god of rice care of vegetation, the god of water saves it, the god of rain gives rain in right season. The gods teach Dhamma to human and the human resides with the gods by making merit, making gift, making good, making of the ritual of good worship and ethical treatment.

The gods give ethical values to society. The morality of gods is the morality for the development of life, helping each others, the arise of peace in society and nature. The morality of gods has the value to knowledge, to moral source, to memorial, to relation of forest, to changing one's bad fortune, to pledge, to happiness. These values of gods are the benefit for followers, because they are empower in their minds being hopefulness without carefullness. The next point of their lives is heaven. Finally, they are free from suffering.

Keywords : Value, Ethics, Gods, Development of Life

๑. บทนำ

เทพมีอิทธิพลและบทบาทต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ถือว่ามาคู่กันก็ว่าได้ ตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าประสูติ ขณะประสูติ การแสดงธรรม ถึงกาลปรินิพพานของพระองค์ แม้การบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้าก็จะมีเทพเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นต้นบัญญัติหลายข้อ เช่นกฎคามวรรคข้อที่ห้ามพระภิกษุพรากของเขี้ยว ใครล่วงละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์ เป็นต้น มีส่วนผลักดันให้เกิดมงคลสูตร ๓๘ ประการด้วย คัมภีร์พระไตรปิฎกทุกเล่มย่อมมีเรื่องเทพเข้ามามีบทบาทด้วยเสมอ นอกจากนี้ธรรมชาติทุกชนิด ย่อมมีเทพสถิตหรือเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอไป กล่าวคือ เทพสถิตในน้ำเรียกว่าพระแม่คงคา เทพสถิตในฝนเรียกว่าพระวรุณเทพ เทพสถิตในลมเรียกว่าวายุเทพ เทพสถิตในดวงจันทร์เรียกว่าจันทร์เทพ เทพสถิตในดวงอาทิตย์เรียกว่าสุริยเทพ เทพสถิตที่ต้นไม้เรียกว่ารุกขเทพ เทพสถิตในภูเขาเรียกว่าสิขรเทพ เทพสถิตในเรือนเรียกว่าฆรเทพ (เทพประจำบ้านเรือน) เทพสถิตประจำแผ่นดินเรียกว่าภูมิเทพ นอกจากนี้ยังมีเทพวิสุทธิได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ที่อยู่ในฐานะเทพ ก็ยังมีเทพสมมติ ได้แก่ พระราชา พระราชินี ในฐานะเทพมนุษย์ ถือว่าเป็นดังเทพโดยอาศัยหลักกรรมปฏิบัติชื่อว่าทศพิธราชธรรม

นอกจากคำที่จะเรียกว่าเทพแล้วยังมีคำอื่น ๆ ที่หมายถึงเทพคือคำว่าท้าว เช่นท้าวภูเวกรหรือเวสวัณ ในฐานะเป็นเทพแห่งจอมโยคี ทำหน้าที่ผู้ครองประจำทิศเหนือ เทพตนนี้ปรากฏให้เห็นที่องค์พระพุทธชินราชตรงฐานด้านซ้าย โดยมีท้าวภูเวกรหรือเวสวัณนี้ทำหน้าที่อารักขาพระพุทธชินราชโดยมีอาวุธคือไม้ตะบองสถิตอยู่ ณ เบื้องซ้ายของพระพุทธชินราช ซึ่งเทพภูเวกรนี้เป็นเทพหนึ่งในสี่ของสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ซึ่งท้าวทั้ง ๔ นี้ทำหน้าที่ปกครองทิศทั้ง ๔ ประจำสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช และท้าวจาตุมหาราชชั้นนี้ มีคุณสมบัติพิเศษ คือ มีแสงสว่างส่องไปโดยรอบทิศทั้ง ๔ ตัวอย่างที่สถิตอยู่ในป่า เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวชัดเจนในเรื่องการปกครองทิศทั้ง ๔ ของท้าวจตุโลกบาลนี้

เทพดังกล่าวนี้ ปฏิบัติตนต่อพระพุทธศาสนาและต่อธรรมชาติ มีอิทธิพลทางความเชื่อและทางจริยธรรมต่อมนุษย์จากเทพเหล่านี้ ทำให้มนุษย์เห็นคุณค่า เห็นบุญคุณแล้วแสดงความกตัญญูต่อเทพในลักษณะต่าง ๆ จึงปรากฏ เป็นการแสดงออกต่อเทพหลายรูปแบบ เช่น เทวดาพลี การบนบาน บวงสรวง การอัญเชิญในบทเทศน์ชุมนุม เป็นต้น จึงสมควรศึกษาอย่างชัดแจ้งเกี่ยวกับสถานะ บทบาท และจริยธรรมของเทพเพื่อสร้างแหล่งจริยธรรมแก่มนุษย์

๒. วัตถุประสงค์การศึกษา

๑. เพื่อศึกษาสถานะและบทบาทของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและพระพุทธรูป
๒. เพื่อศึกษาคุณค่าทางจริยธรรมของเทพต่อการพัฒนาชีวิต

๓. วิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยแยกศึกษาเป็นสถานะ บทบาท จริยธรรมของเทพ และคุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิต มีผลให้เกิดสุขในระดับบุคคล องค์กร และสันติภาพโลกได้

๔. ผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า เทพมี ๓ ชนิด คือ อุบัติเทพ สมมติเทพ และวิสุทธิเทพ โดยเฉพาะอุบัติเทพที่จะศึกษานี้มีสถานะความมีอยู่แยกตามภพภูมิ โดยเทพชั้นจาตุมหาราชิกามีจำนวนทั่วจุลโลกบาลผู้ปกครองทิศของจักรวาลใน ๔ ทิศ ทำวธรรฐ จอมคนธรรพ์ ปกครองทิศตะวันออก ทำววิรุฬหก จอมกุ่มภันท์ ปกครองทิศใต้ ทำววิรูปักษ์ จอมนาค ปกครองทิศตะวันตก ทำวภูเวรหรือเวสวัณจอมยักษ์ ปกครองทิศเหนือ เทพชั้นดาวดึงส์ มีจำนวนสหายเทพ ๓๓ ตนมีพระอินทร์หรือท้าวสักกะเป็นหัวหน้า พร้อมด้วยสหายอีก ๓๒ คน (รวมหัวหน้า เป็น ๓๓) บังเอิญว่าสวรรค์ที่ ๓๓ คนนี้ไปเกิด มีพวกอสูรอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ทำวสักกะจึงนัดแนะกับเพื่อน ๆ ว่าจะไม่ยอมตี๋มสุราที่พวกอสูรนำมาเลี้ยงต้อนรับ ในขณะที่พวกอสูรตี๋มจนเมาเมาไม่ได้สติ เทพทั้ง ๓๓ องค์จึงขับไล่อสูรออกจากสวรรค์ได้สำเร็จ และอยู่ครองสวรรค์ชั้นนั้นนับแต่นั้นมา พวกอสูรพยายามจะแย่งชิงเอาสวรรค์คืนหลายครั้งแต่ก็พ่ายแพ้ประจำ ซึ่งสงครามระหว่างเทพกับอสูรนี้เป็นที่รู้จักกันว่า เทวาสุรสงคราม (เทवासुरสงคราม) เทพชั้นยามา คือเทพดินแดนผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามหรือสุยามเทพบุตร ผู้มีบุญญาธิการใหญ่เหนือกว่าเทพทุกองค์ในสวรรค์ชั้นนี้ เพราะได้บำเพ็ญความดีมากกว่าองค์อื่น ๆ เป็นผู้ปกครอง เทพชั้นดุสิต คือเทพดินแดนผู้เฝ้าอัมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเป็นที่อุปติของพระโพธิสัตว์ คือพระเวสสันดร

ในพระชาติสุดท้ายก่อนเป็นพระพุทเจ้า และเป็นที่อยู่บัตติของพุทมารดา นับเป็นภพพิเศษกว่า สวรรค์ชั้นอื่น ๆ พระนางเจ้าสิริมหามายาผู้เป็นพุทมารดาเมื่อสวรรคตหลังจากประสูติเจ้าชาย สิทธัตถะได้ ๗ วัน ก็ทรงบังเกิดเป็นเทพในสวรรค์ชั้นนี้ ดังพุทดำรัสตรัสกับพระอานนท์ว่า “เมื่อ พระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต” เทพ ชั้นนิมมานรดี คือสวรรค์ระดับชั้นนิมมานรดี เทพดินแดนผู้ยินดีในการเนรมิต มีทำวสุนิมิตเป็น จอมเทพ ถือกันว่า เทพในชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งใด ๆ ก็เนรมิตได้เอง เทพชั้นปรนิมิตวสวัตดี คือ เทพดินแดนผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิตให้ มีทำวสวัตดีเป็นจอมเทพ ถือว่าเป็น เทพกลุ่มที่อยู่ในระดับสูงที่สุดในสวรรค์ระดับกามาพจรทั้งหมด สวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเทพ มีหัวหน้าชื่อว่าปรนิมิตวสวัตดีเทพบุตร ปกครองเฉพาะเหล่าเทพ ส่วนฝ่ายมาร มีหัวหน้าชื่อว่าปรนิมิตวสวัตดีมารหรือเรียกสั้น ๆ ว่า วสวัตดีมาร ปกครองเฉพาะมารทั้งหลาย

ความมีอยู่ของเทพแยกตามอายุและสวรรค์ว่ามีชีวิตอยู่อย่างไร เมื่อเทียบอายุของเทพกับ มนุษย์ อาณิสสการรักษาศิลปะศิลป์ที่ได้อยู่ร่วมกับเทพในสวรรค์แต่ละชั้น และได้เปรียบเทียบ ความสุขในราชสมบัติกับความสุขอันเป็นทิพย์ ดังนี้ จำนวน ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืน หนึ่งของเทพชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรี จำนวน ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของ เทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรี จำนวน ๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นยามา ๓๐ ราตรี จำนวน ๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นดุสิต ๓๐ ราตรี จำนวน ๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรี จำนวน ๑,๖๐๐ ปีของ มนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นปรนิมิตวสวัตดี ๓๐ ราตรี

ความมีอยู่ ของเทพแยกตามการเกิด-ตาย ซึ่งเหตุที่เทพจติด้วยเหตุ ๔ ประการด้วยกัน คือ (๑) จติเพราะสิ้นอายุ (๒) จติเพราะสิ้นบุญ (๓) จติเพราะอดอาหาร (๔) เทพจติเพราะโกรธ และเทพมีนิมิตแห่งเทพก่อนที่จะจติ มี ๕ ประการ คือ (๑) ดอกไม้ทิพย์อันเป็นเครื่องประดับ เทียบแห่ง (๒) ผ้าทรงเศร้ามอง (๓) มีเชื้อไหลออกจากรักแร้สองข้าง (๔) ทิพย์อาสน์ คือที่นั่ง ที่นอนเคยสบายกลับแข็งกระด้าง (๕) ร่างกายเศร้ามอง รัศมีกายก็พลอยเศร้ามองด้วย

ความมีอยู่ สถานะและบทบาทของเทพแยกตามภพ/ภูมิ ในทางพระพุทธศาสนานั้น แบ่ง ภพของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในวัฏสงสารที่จะสามารถไปเกิดได้ตามผลกรรมของตนไว้ทั้งสิ้น ๓๑ ภูมิ

ใหญ่ ๆ คือ “ภูมิที่ ๑ คือ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปภูมิ ๑๖ ภูมิ และอรุณภูมิ ๔ ภูมิ ซึ่งแต่ละภูมินั้นก็มีคุณลักษณะต่างกัน โดยกามภูมิจะทึบมาก รูปภูมิ ทึบน้อย อรุณภูมิ โปร่งใส คือไม่มีกิเลส”^๑

บทบาทของเทพแยกเป็นกลุ่ม คือกลุ่มพิธีกรรม กลุ่มเทพสวรรค์และกลุ่มเทพสาธุการ กลุ่มพิธีกรรม เป็นลักษณะเทพชุมนุม จะร่วมกันฟังการสวดมนต์ของพระสงฆ์ด้วย มีอีกตอนหนึ่งที่พระสงฆ์จะแสดงธรรม ก็จะทำพิธีอาราธนาพระสงฆ์โดยอ้างถึงท้าวสหัมบดีพรหม ที่ทำหน้าที่อาราธนาพระพุทธเจ้าให้ตัดสินใจเผยแผ่ธรรมภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ เทพแห่งพิธีกรรมบนบาน จะมีเครื่องบนบานเป็นสิ่งมีชีวิตที่ตายและสุขแล้ว มีหัวหมู ไช้ต้ม ผลไม้ สาธุการเทพ จะทำหน้าที่สนับสนุนการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระภิกษุสงฆ์หรือแม่มนุชย์ผู้ทำดี ก็ย่อมได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญจากเทพเช่นเดียวกัน ถ้าตรงกันข้ามนี้ก็ตำหนิ รังเกียจคนนั้น ทำให้ผู้นั้นเกิดอาเพศเหตุร้ายต่าง ๆ ตัวอย่างเทพที่แซ่ซ้องสรรเสริญในคราวที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ตอนท้ายเทศนาธรรม ดังความว่า “-ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช - ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา - ชั้นดุสิต - ชั้นนิมมานรดี - ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี -ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้ว ก็กระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ “เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศ ได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลก ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ก็ลั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทพทั้งหลาย อีกธรรมเทศนาสูตรหนึ่ง คือมงคลสูตร ๓๘ ประการ ซึ่งถือได้ว่า มงคลสูตรนี้เกิดขึ้นได้ด้วยความช่วยเหลือของเทพก็ว่าได้

กลุ่มบทบาทของเทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ อยู่ในฐานะอันเป็นทิพย์เหนือกว่ามนุษย์ แม้จะยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส เช่นเดียวกับมนุษย์ก็ตาม แต่กามคุณ ๕ ของเหล่าเทพจะเป็นทิพย์มีความประณีตกว่ารูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสในโลกมนุษย์ กามคุณนี้ไม่ว่าเทพหรือมนุษย์เมื่อไปเกี่ยวข้องแล้วเกิดลุ่มหลงได้เช่นกัน ดังนั้น กามคุณ

^๑ พระครูสิริรัตนาวุธ, “พระพุทธศาสนากับศิลปะนวัตกรรม” มหาจุฬาริชาการ, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๗, หน้า ๖๕-๖๖.

๕ จึงมีเสน่ห์ มีแรงดึงดูดให้ทั้งมนุษย์และเทพยงวณเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ทำให้มนุษย์กับเทพยงต้องข้องเกี่ยวกันและแสดงบทบาทต่อกันในด้านต่าง ๆ

พุทธศาสนาจะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่จำเป็นและสำคัญ เป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ดีและเป็นสุขโดยเฉพาะเรื่องฝน น้ำ พืช อากาศและดิน ว่า มีตัวอย่างพระพุทธรูปศาสนา กับน้ำว่า “ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวนไม้ดอกไม้ผล) ปลูกหมั้วไม้ (ใช้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำเป็นทานและบ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์”^๒ เป็นที่ชัดเจนว่า พระพุทธรูปมีทัศนคติที่ดี เพราะเล็งเห็นความบริสุทธิ์ของน้ำต่อมนุษย์ ตามที่พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า “ภิกษุใดมิใช่ผู้อาพาธ ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะลงในน้ำภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ มิใช่ผู้อาพาธ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะหรือบ้วนขะพะ ลงในน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏ”^๓ สมัยนั้นพระพุทธรูปประทับอยู่ ณ อัครคาสวเจติย เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้นพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้าง ตัดบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่งต้นไม้ ภิกษุชาวเมืองอาฬวีรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการจะสร้างที่อยู่ของท่านก็โปรดอย่าตัดต้นไม้ ที่เป็นที่อยู่ของข้าพเจ้าเลย” ภิกษุนั้นไม่เชื่อฟังยังขึ้นตัด ได้ฟันถูกแขนลูกของเทวดา^๔ พระพุทธรูปทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุพรากของเขี้ยวว่า “พืช ภิกษุสำคัญว่าพืช ตัดเองก็ดี ให้คนอื่นตัดก็ดี ทำลายเองก็ดี ให้คนอื่นทำลายก็ดี ต้มเองก็ดี ให้คนอื่นต้มก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า โมฆะบุรุษ พวกชาวบ้านมีความสำคัญว่าต้นไม้มีชีวะ โมฆะบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ จึงทรงบัญญัติว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูตคาม”^๕

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๓๘.

^๓ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๔๑/๓๙๘.

^๔ วิ.มहा. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

^๕ วิ.มहा. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

พุทธศาสนากับดิน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับดินโดยคิดว่าเมื่อขุดดินลงไปย่อมมีผลกระทบทำอันตรายสิ่งมีชีวิตในดินนั้นอย่างแน่นอน สิ่งข้อนี้ก็เป็นที่ยอมรับชัดแล้วว่าบัญญัติไว้เป็นข้อแรกในศีล ๕ ว่า “เรา จะสมาทานงดเว้นจากการทำลายชีวิตให้ตกลงไป” วินัย มหาวิภังค์ พระมหาโมคคัลลานะเปล่งสีหนาท เห็นว่าพื้นดินได้มหาปลูพินี้มีไอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหว่าที่ไม่มีตัวอ่อน ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันจวันดิน”^๖ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตเพราะเห็นสัตว์น้อยใหญ่ที่จะตายไป

การพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพ โดยจริยธรรมของเทพคือ บุญกิริยาวัตถุ สัมปทา เทวธรรม และวัตรบพ ซึ่งมีคุณค่าทางจริยธรรมในฐานะเป็นความรู้ เป็นมิตรกับธรรมชาติ เป็นแหล่งจริยธรรม การพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพนี้มีผลต่อธรรมชาติและพระพุทธศาสนา

๕. สรุปผลและข้อเสนอแนะ

ผู้ศึกษาได้สรุปผลการศึกษาวัตถุประสงค์ และเปรียบเทียบกิจกรรม ผลที่ได้รับ และได้ข้อสรุปใหม่ที่เพิ่มขึ้น ดังนี้

^๖ วิ.มท. (ไทย) ๑/๑๓/๑๐.

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	วัตถุประสงค์	ประโยชน์ที่ได้และการประยุกต์ใช้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก/หัตถ์ภูมิจากเอกสาร รายงานการวิจัย	ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับเทพะ สถานะ บทบาทของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมและพระพุทธรูปศาสนา	ข้อที่ ๑	ทราบสถานะและบทบาทของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมและพระพุทธรูปศาสนา
๒.ศึกษาข้อมูล / ประเด็นที่เป็นสถานะ ความมีอยู่ของเทพในฐานะต่าง ๆ	ทราบถึงสถานะและความมีอยู่ของเทพในฐานะต่าง ๆ	ข้อที่ ๑	การปฏิบัติตนต่อเทพประเภทต่าง ๆ
๓.ศึกษาข้อมูลจริยธรรมของเทพ	ทราบถึงจริยธรรมของเทพ	ข้อ ๒	นำจริยธรรมของเทพมาประยุกต์ใช้ในชีวิต
๔.ศึกษาข้อมูลจริยธรรมของเทพและคุณค่าในจริยธรรม	ทราบถึงคุณค่าในจริยธรรมของเทพด้านต่าง ๆ ๗ ด้าน	ข้อ ๒	เห็นคุณค่าจริยธรรมของเทพชัดเจนขึ้น
๕.ศึกษาคุณค่าในจริยธรรมของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและพระพุทธรูปศาสนา	ทราบถึงความสัมพันธ์ของเทพกับธรรมชาติและพระพุทธรูปศาสนาเช่นต้น บัญญัติปิฎกคามวรรค มงคลสูตร ๓๘ ประการใช้น้ำของพระสงฆ์	ข้อ ๑ และ ๒	เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนา พระสงฆ์ ธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ
๖.ดำเนินการจัดทำข้อมูลตามวัตถุประสงค์ ๑-๒	ทราบถึงจริยธรรมของเทพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาและสัมพันธ์กับธรรมชาติ	ข้อ ๑-๒	ทราบแหล่งความรู้ในพระพุทธรูปศาสนาเกี่ยวกับเทพมากขึ้น
ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ ๑-๒	ได้ข้อมูลครบถ้วน	ข้อ ๑-๒	ได้องค์ความรู้เรื่องเทพและจริยธรรมของเทพ

แผนภาพที่ ๑ : ตารางเปรียบเทียบผลการดำเนินการตามกิจกรรมการศึกษา

แผนภาพที่ ๒ : การบนบาน บวงสรวง เพื่อการบอกกล่าวเทพยดาที่สถิตตามธรรมชาติด้วยเครื่องเซ่นไหว้ที่ปรุงแล้ว

ผู้ศึกษาจึงใคร่แนะนำว่า สังคมปัจจุบันนี้ ต้องยอมรับว่า มักเบียดเบียนซึ่งกันและกันในลักษณะต่าง ๆ ซ้ำยังรุนแรงมากขึ้น ปัญหาเกิดขึ้นกับคนทุกเพศทุกวัย ยกตัวอย่าง การปล้นร้านขายทอง เมื่อก่อนนี้จะปล้นเอาแต่ทรัพย์ แต่ปัจจุบันเจ้าของร้านและคนขายก็ถึงแก่ชีวิตไปด้วย เมื่อก่อนนี้อาหารที่ใช้ปล้นนิยมเป็นปืนปลอม แต่เดี๋ยวนี้เป็นจริง เมื่อก่อนนี้ ปัญหาการฆ่า ตีรันฟันแทงกันก็มีบ้างประปราย แต่เดี๋ยวนี้ถี่มาก ใช้ฆวนยานพาหนะที่หาได้ง่าย ซื่อได้ง่าย เมื่อเร็ว ๆ ปัญหาครอบครัว ปัญหาชีวิตรัก ทำร้ายกันซึ่งสามีตามง้อภรรยาไม่เป็นผล สามีเก่าได้ใช้น้ำมันราดและจุดไฟเผาภรรยาได้รับบาดเจ็บสาหัส

ดังกล่าวมา อาจจะเน้นไปที่ปัญหาอันตราย ภัยสังคมที่รุนแรงก็ได้ อาจจะมองข้ามปัญหาภัยเงียบ เช่นพ่อแม่ทอดทิ้งลูก หรือลูกไม่รับเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อยามแก่เฒ่า ปัญหาทะเลาะกันเรื่องมรดก การคดโกง ไม่ซื่อสัตย์ต่อกัน ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาจริยธรรมทั้งนั้น ซึ่งครอบคลุมอยู่ด้วยทศธรรมทั้งที่เป็นธรรมโลกบาล และวัตรบพ ๗ ดังนั้น ถ้าเพียงแต่ปฏิบัติตามทศธรรมนี้แล้ว ก็สามารถแก้ปัญหาสังคมได้ ทำให้สังคมสงบสุข นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

๖. ข้อวิจารณ์

จากการศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์พระไตรปิฎกเรื่องคุณค่าของเทพที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิตนี้ ทำให้รู้ในแง่มุมเชิงลึกเกี่ยวกับเทพมากขึ้น กล่าวคือ จริยธรรมของเทพ คือการที่เทพปฏิบัติในจริยธรรมมีผลดีต่อบุคคล ต่อสัตว์ ต่อพระพุทธศาสนาและธรรมชาติ ปัญหาว่าจริยธรรมอะไรที่เหล่าเทพนั้นปฏิบัติ ปัญหาหัวข้อนี้จะตอบได้ว่าบุญกิริยาวัตถุ สัมปทา ทศธรรม และวัตรบพ นอกจากนี้ เทพมีคุณค่าทางจริยธรรมด้วย คือคุณความดีของเทพและจริยธรรมของเทพที่ปฏิบัติแล้วมีผลดีมาถึงมนุษย์ ทำให้สังคมเกิดความสุข สวัสดิ์ เกิดสันติภาพในสังคม ซึ่งมีทั้งต่อบุคคล ต่อธรรมชาติและพระพุทธศาสนา มงคลสูตร ๓๘ ประการ ถือว่าเป็นบทบาทของเทพที่มีส่วนผลักดันให้เกิดขึ้น นั่นคือว่า ในอีกมุมหนึ่งทำให้เราได้เห็นบทบาทของเทพในภารกิจของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์วิมานวัตถุ ยังได้รวบรวมเรื่องราวการถามตอบระหว่างพระมหาโมคคัลลานะกับเหล่าเทพผู้ได้วิมานต่าง ๆ กัน หรือบางครั้ง เทพผู้ได้วิมานนั้น ๆ ได้มากราบทูลเล่าความดีที่ทำไว้ต่อพระพุทธเจ้า จริยธรรมของเทพนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดคุณค่าความรู้ เกิดแหล่งจริยธรรม การเป็นมิตรกับป่า เกิดจริยธรรม ๓ ราศีของเทพ เป็นต้น

ความที่ว่า จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ นั่นคือว่า รุกขเทพ เป็นเทพประจำต้นไม้ เรียกว่า ผู้รักษาดูแลต้นไม้หรือป่าไม้ ความข้อนี้ให้เข้าใจว่า ต้นไม้กับป่าไม้ให้เป็นเรื่องเดียวกัน เพราะบางครั้งเมื่อเราพูดถึงป่าก็หมายถึงต้นไม้ ถ้าเราพูดถึงต้นไม้ก็หมายถึงป่า ในพระไตรปิฎก มีตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตัดป่าแต่อย่าตัดต้นไม้ เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า เธอทั้งหลาย ครั้นตัดป่า และหมู่ไม้ในป่าแล้ว จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เถิด ตราบใด บุรุษยังไม่ตัดหมู่ไม้ในป่า แม้เพียงเล็กน้อยในสตรีทั้งหลาย ตราบนั้น เขาย่อมมีใจผูกพัน เหมือนลูกโคที่ยังตีมนมมีใจ ผูกพันในแม่โค ฉะนั้น”

ปัญหา ๓ ราศี เป็นปัญหาจริยธรรม ๓ ข้อที่กบิลพรหมกับธรรมบาลกุมารทั้งสองนี้ทายกันโดยมีเศียรเป็นเดิมพัน เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในตำนานประเพณีสงกรานต์ที่ถือเป็นจุดหลักของตำนานสงกรานต์ทีเดียว คือปัญหาข้อที่ ๑ ตอนเช้า ราศีอยู่ไหน ตอบว่าอยู่ที่ใบหน้า หมายถึง เวลาตื่นนอนตอนเช้า ต้องทำให้เกิดราศีด้วยการล้างหน้า ข้อที่ ๒ ตอนกลางวัน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่าอยู่ที่อก หมายถึงว่า เมื่ออากาศร้อนเพื่อให้เย็นเปรียบด้วยขันติธรรม มีเมตตาธรรม ข้อที่ ๓ ตอนกลางคืน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่า อยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้าก่อนเข้านอน เพราะเมื่อกลางคืนไปเที่ยวเตร่เสหาเหยียบมูลวัว-ควาย เประอะเปื่อน ต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน เพื่อไม่ให้เท้าเปื่อนเประอะที่หลับที่นอน อันเป็นที่มาของเชื้อโรค เช่น กาฬโรค อหิวาตกโรค ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี จะมีผลต่อการสร้างระเบียบวินัยให้แก่คน สร้างสุขพละนามัยแก่ชีวิตนั่นเอง

สมมติเทพ มีธรรมประจำพระองค์อย่างหนึ่ง เรียกว่า ราชธรรม หรือทศพิธราชธรรม ซึ่งราชธรรมนี้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ไทยปฏิบัติธรรมข้อนี้มีได้ขาด ทำให้แผ่นดินไทยร่มเย็น ไพร่ฟ้า หน้าใส ใจเบิกบาน พระองค์เป็นเอกอัครเรื่องชลประทาน เรื่องฟ้าฝน สร้างทฤษฎีฝนหลวงขึ้นเป็นแห่งแรกของโลก ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นปัญหาของพญาหงส์ทูลถามพระราชา

คำว่า พระราชา แปลว่าผู้ยังประชาชนให้ยินดี คือยินดีในความที่พระราชาปฏิบัติธรรม ในราชธรรม ๑๐ ประการ ในราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ พระราชารักประชาชน พระราชาบำรุงเลี้ยงประชาชน และก็ได้ตามที่ประชาชนต้องการให้เป็น ดังความในบทสวดปิตติทานคาถา พร้อมคำแปลว่าสัมมา ธารัง ปะเวจฉันโต กाले เทโว ปะวัสสะตุ แปลว่า ขอฝนจงเพิ่มในอุทกธาร ตกต้องในกาลโดยชอบ วุฑฒิภาวายะ สัตตานัง สะมิทัง เนตุ เมทะนิง จงนำไปซึ่ง

เมทนีดล ให้สำเร็จประโยชน์ เพื่ออับปางเกิดความเจริญแก่สัตว์ทั้งหลาย มาตา ปิตา จะ อัครราชัง นิจจัง รักขันติ ปุตตะตัง มารดาและบิดาย่อมถนอมบุตรน้อยอับปางเกิดในตนเป็นนิตย ฉันได เอวัง อัมเมนะ ราชาโน ปะชัง รักขันตุ ลัพพะทา ฯ ขอพระราชาทรงหลาย จงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ในกาลทั้งปวงนั้น เทอญ ฉันนัณ

ทศพิธราชธรรมนี้ มิใช่แต่จะปฏิบัติเฉพาะพระราชทานั้น ในความหมายจริง ๆ แล้ว จะมีผลไปถึงข้าราชการด้วย เพราะข้าราชการคือผู้ปฏิบัติงานต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์ เพราะงานในประเทศมีมาก ประชากรก็เยอะ พระองค์ไม่สามารถทำให้ทั่วถึงได้ จึงมอบให้บุคคลผู้ทำหน้าที่แทนหรือข้าราชการที่กระจายอยู่ทุกหนทุกแห่งของประเทศนี้แหละ ทำแทนจึงจะทั่วถึงได้ แต่ในการปฏิบัติงานของข้าราชการนั้นถือจริยธรรมอะไร นั่นก็คือถือจริยธรรมตามที่พระราชทานปฏิบัติ คือทศพิธราชธรรมนั่นเอง ดังนั้น คุณค่าของการปฏิบัติในจริยธรรมเกิดขึ้น ย่อมให้ไพเราะน่าใจ และแล้วประชาก็สุขใจอันเป็นยอดปรารถนาทุกชีวิต

การพัฒนาชีวิต ตามที่นิยามไว้ว่า การได้พัฒนาชีวิตตามจริยธรรมเทพที่ประกอบด้วย บุญกิริยาวัตถุ สัมปทา เทวธรรม และวัตรบพ การพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและพระพุทธศาสนา ซึ่งคำว่า สังคมไทย หมายถึง พุทธศาสนิกชนและผู้ถือพิธีกรรมตามประเพณีของพระพุทธศาสนา การศึกษาค้นคว้าในหัวข้อนี้ มุ่งเน้นกล่าวถึงคุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตของคนไทย โดยแยกเป็น ๒ ประการหลัก ๆ คือ ๑) การพัฒนาชีวิตในจริยธรรมของเทพ ๒) การพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพจากธรรมชาติ

การพัฒนาชีวิตในจริยธรรมของเทพที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ผู้วิจัยกำหนดเอาธรรมชาติหลัก ๆ ที่เทพสถิตและมีบทบาทกับธรรมชาตินั้น ๆ ทำให้มีผลเกิดจริยธรรม เช่น ปฐมบัญญัติ วินัยสงฆ์ และประชาชนถือเป็นจริยธรรมในฐานะประเพณีอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลมาถึงปัจจุบันมากมาย ซึ่งธรรมชาติหลัก ๆ ในหัวข้อนี้ ๑) จริยธรรมของเทพกับป่า ๒) จริยธรรมของเทพกับนภากาศ ๓) จริยธรรมของเทพกับข้าว ๔) จริยธรรมของเทพกับน้ำ ๕) จริยธรรมของเทพกับฝน ๖) จริยธรรมของเทพกับธรรมชาติอื่น ๆ มีเทพแห่งป่า เทพแห่งนภากาศ เทพแห่งข้าว เทพแห่งน้ำ เทพแห่งฝน เทพแห่งธรรมชาติหรือสิ่งๆ ที่เนื่องด้วยธรรมชาติอื่น ๆ

๗. กิตติกรรมประกาศ

ผู้ศึกษา ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงต่อพระเดชพระคุณพระธรรมเสนาบดี เจ้าอาวาส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ประธานที่ปรึกษาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ตลอดทั้งไวยาวัจกรของวัดที่อนุเคราะห์เรื่องนี้เป็นอย่างดี

ขออนุโมทนากองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้โอกาสศึกษา และเขียนบทความนี้ ขออนุโมทนาขอบคุณนิสิตวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ในฐานะต้นสังกัด โดยเฉพาะนิสิตปริญญาโทที่รับเป็นภาระจัดหาข้อมูล ขออนุโมทนาขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิให้คำแนะนำปรับแก้ไขให้เป็นบทความคุณภาพ หากคุณความดีที่จะเกิดขึ้นจากเขียนบทความนี้ ขอมอบให้เป็นปฏิการะคุณแก่ทุกท่านและสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ องค์กร คณะบุคคล และ ส่วนบุคคลต่าง ๆ ทั่ว ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **พระพุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๔๓.

พระครูสิริรัตนานุวัตร. **เรื่องนามว่าอินเดียน...**, รวมบทความ. พิษณุโลก : โรงพิมพ์ไพฑูริย์มาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๓๔.

_____. **“คุณค่าทางจริยธรรมในประเพณีสงกรานต์”**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. **“การบนบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการและอิทธิพลต่อสังคมไทย”**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. **“พระพุทธศาสนากับศิลปะนวัตกรรม”**. มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๗.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท โอเอ็นจีการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๒.

- _____ . **คนไทยหลงทางหรืออย่างไร**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต). **ปรากฏการณ์จิตตคามรามเทพ ๒๕๕๐ เมื่อเทพมาเยือนเมืองคอน**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๕๐.
- พระมหาทวี ฐานวโร. **พุทธวิธีเทศนาแบบต่าง ๆ**. พิษณุโลก : โฟกัสมาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๔๙.
- พระราชวรมุณี, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **อนุทินธรรมะ : ธรรมสำหรับ ๓๖๕ วัน**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- สมคิด สวยล้ำ, พันตรี. **“การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมจากการตอบปัญหาเทพของพระพุทธเจ้า”**. ปริญญาานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- Tich Nhat Hanh. **Look Deep and Smile; Buddhism and Ecology**. Edited by M. Batchelor, Delhi : Motilal Paranasidas, 1994.
- Phramaha Sirivat, Wongsas. **The Concept of Devas as Depicted in Suttantapitaka**. Ph.D. Dissertation, Pune, India : University of Pune, 2006.
- Leopold Aldo. **A Sand County Alamanac**. New York: Oxford University Press, 1966.